

Zbornik sudske prakse

MIŠLJENJE NEZAVISNOG ODVJETNIKA
HENRIKA SAUGMANDSGAARDA ØEA
od 27. travnja 2017.¹

Spojeni predmeti C-168/16 i C-169/16

**Sandra Nogueira,
Victor Perez-Ortega,
Virginie Mauguit,
Maria Sanchez-Odogherty,
José Sanchez-Navarro**
protiv
Crewlink Ltd (C-168/16)
i
Miguel José Moreno Osacar
protiv
Ryanair, prije Ryanair, Ltd (C-169/16)

(zahtjev za prethodnu odluku koji je uputio Cour du travail de Mons (Radni sud u Monsu, Belgija))

„Zahtjev za prethodnu odluku – Uredba (EZ) br. 44/2001 – Pravosudna suradnja u građanskim stvarima – Sudska nadležnost – Članak 19. – Nadležnost nad pojedinačnim ugovorima o radu – Sud mjesta u kojem se obično izvršava ugovor o radu – Zračni sektor – Kabinsko osoblje – Uredba (EEZ) br. 3922/91 – Pojam „domaća baza””

I. Uvod

1. Cour du travail de Mons (Radni sud u Monsu, Belgija) upućuje Sudu dva prethodna pitanja gotovo istovjetnog teksta koja se odnose na tumačenje članka 19. stavka 2. Uredbe (EZ) br. 44/2001².
2. Ta su pitanja dio dvaju sporova između, s jedne strane, kao prvo, Sandre Nogueira, Victora Pereza-Ortega, Virginije Mauguit, Marije Sanchez-Odogherty i Joséa Sancheza-Navarra (predmet C-168/16) i, kao drugo, Miguela Joséa Morena Osacara (predmet C-169/16) (u daljnjem tekstu zajedno: žalitelji) te, s druge strane, kao prvo, društva Crewlink Ltd (predmet C-168/16) (u daljnjem tekstu: Crewlink) i, kao drugo, društva Ryanair, prije Ryanair, Ltd (predmet C-169/16), bivših poslodavaca žalitelja, u vezi s uvjetima rada i otkazima koje su potonji primijenili na žalitelje.
3. U ovoj fazi glavnih postupaka, stranke se ne slažu oko određivanja države članice čiji sudovi su međunarodno nadležni za odlučivanje u tim postupcima na temelju Uredbe br. 44/2001.

¹ Izvorni jezik: francuski

² Uredba Vijeća od 22. prosinca 2000. o [sudskoj] nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima (SL 2001., L 12, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 19., svezak 3., str. 30.)

4. S obzirom na poseban okvir međunarodnog zračnog prijevoza putnika u kojem se od zaposlenika može zahtijevati da svoj posao obavljaju na državnom području više država članica, sud koji je uputio zahtjev za prethodnu odluku pita Sud o tumačenju pojma „mjesto u kojemu zaposlenik obično obavlja posao” iz članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001.

5. Zbog razloga iznesenih u nastavku, predlažem Sudu da primijeni svoju ustaljenu sudsku praksu koja se odnosi na ugovore o radu koji se izvršavaju na državnom području više država članica, razvijenu u okviru Briselske konvencije³ i Rimske konvencije⁴ te da stoga presudi da je to mjesto u kojem, ili iz kojeg, zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu.

II. Pravni okvir

A. Uredba br. 44/2001

6. Najprije ističem da relevantne odredbe Uredbe br. 44/2001, navedene u nastavku, nisu bile izmijenjene u razdoblju između donošenja te uredbe i datuma relevantnih činjenica u glavnim postupcima.

7. Uvodnom izjavom 13. Uredbe br. 44/2001 propisuje se:

„Kad je riječ o osiguranju, potrošačkim ugovorima i zapošljavanju [radu], slabija strana u sporu trebala bi biti zaštićena propisima o nadležnosti tako da oni više pogoduju zadovoljavanju njezinih interesa nego što to omogućuju opći propisi.”

8. Odjeljkom 5. poglavlja II. navedene uredbe, pod naslovom „Nadležnost nad pojedinačnim ugovorima o zapošljavanju [radu]” obuhvaćeni su članci 18. do 21. te uredbe.

9. Člankom 18. stavkom 1. Uredbe br. 44/2001 određeno je da se, u stvarima koji se odnose na pojedinačne ugovore o radu, nadležnost utvrđuje prema odredbama ovog odjeljka, ne dovodeći u pitanje odredbe članka 4. i članka 5. točke 5. te uredbe.

10. Člankom 19. navedene uredbe predviđa se:

„Poslodavac s domicilom u državi članici može biti tužen:

- 1) pred sudovima države članice u kojoj ima domicil; ili
- 2) u drugoj državi članici:
 - a) pred sudovima u mjestu u kojemu zaposlenik obično obavlja posao ili pred sudovima mjesta u kojemu je posljednji put obavljao posao; ili
 - b) ako zaposlenik ne obavlja ili nije obično obavljao svoj posao samo u jednoj državi, pred sudovima u mjestu u kojemu se nalazi ili se nalazila poslovna jedinica koja ga je zaposlila.”

³ Konvencija od 27. rujna 1968. o nadležnosti i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima (SL 1972., L 299, str. 32.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 19., svezak 15., str. 3., u daljnjem tekstu: Briselska konvencija)

⁴ Konvencija o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obveze otvorena za potpisivanje u Rimu 19. lipnja 1980. (SL 1980., L 266, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 1., svezak 13., str. 7., u daljnjem tekstu: Rimska konvencija). Predložiti ću sudu da po analogiji primijeni sudsku praksu koja se odnosi na te konvencije: vidjeti t. 73. do 80. ovog mišljenja.

11. Člankom 21. Uredbe br. 44/2001 određuje se:

„Odstupanje od odredaba ovog odjeljka moguće je samo na temelju dogovora o nadležnosti:

- 1) koji je sklopljen nakon nastanka spora; ili
- 2) koji omogućava zaposleniku da pokrene postupak pred sudovima koji nisu navedeni u ovome odjeljku.”

B. Uredba (EEZ) br. 3922/91

12. Na temelju članka 1. stavka 1., Uredba (EEZ) br. 3922/91⁵ „primjenjuje [se] na usklađivanje tehničkih uvjeta i upravnih postupaka u području sigurnosti civilnog zrakoplovstva, koji se odnose na rad i održavanje zrakoplova te osobe i organizacije koje su uključene u takve zadatke”.

13. Prilog III. Uredbi br. 3922/91, pod naslovom „Zajednički tehnički uvjeti i upravni postupci koji se primjenjuju na komercijalni prijevoz zrakoplovom” uveden je Uredbom (EZ) br. 1899/2006⁶.

14. Taj Prilog III. sadržava pododjeljak Q pod naslovom „Ograničenja vremena letenja, trajanja letačke dužnosti i uvjeti za odmor”. U tom pododjeljku Q, normom OPS 1.1095, točkom 1.7. definira se pojam „domaća baza” kako slijedi:

„Mjesto koje prijevoznik imenuje za člana posade iz kojega član posade obično započinje i na kojem završava trajanje dužnosti ili seriju trajanja dužnosti i gdje, u normalnim okolnostima, prijevoznik nije odgovoran za smještaj dotičnog člana posade.”

15. Normom OPS 1.1090, točkom 3.1. pojašnjava se, osim toga, da prijevoznik imenuje domaću bazu za svakog člana posade.

16. Navedeni Prilog III. zamijenjen je u dvama navratima, Uredbama (EZ) br. 8/2008⁷ i (EZ) br. 859/2008⁸, međutim, tekst prethodno navedenih normi nije promijenjen.

C. Uredba (EZ) br. 883/2004

17. U glavi II., pod naslovom „Određivanje zakonodavstva koje se primjenjuje”, člankom 11. stavkom 1. Uredbe (EZ) br. 883/2004⁹ predviđa se:

„Na osobe na koje se primjenjuje ova Uredba, primjenjuje se zakonodavstvo samo jedne države članice. To se zakonodavstvo određuje u skladu s ovom glavom.”

5 Uredba Vijeća od 16. prosinca 1991. o usklađivanju tehničkih zahtjeva i upravnih postupaka u području civilnog zrakoplovstva (SL 1991., L 373, str. 4.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 7., svezak 25., str. 3.)

6 Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 12. prosinca 2006. o izmjeni Uredbe Vijeća br. 3922/91 (SL 2006., L 377, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 7., svezak 2., str. 63.)

7 Uredba Komisije od 11. prosinca 2007. o izmjeni Uredbe Vijeća br. 3922/91 (SL 2008., L 10, str. 1.)

8 Uredba Komisije od 20. kolovoza 2008. o izmjeni Uredbe br. 3922/91 (SL 2008., L 254, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 7., svezak 22., str. 72.)

9 Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 29. travnja 2004. o koordinaciji sustava socijalne sigurnosti (SL 2004., L 166, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 5., svezak 3., str.160.)

18. Člankom 11. stavkom 5. Uredbe br. 883/2004, unesenim Uredbom (EU) br. 465/2012¹⁰, pojašnjava se:

„Djelatnost u svojstvu člana letačke ili kabinske posade koji obavlja usluge opsluživanja putnika ili usluge u vezi s teretom smatra se djelatnošću koja se obavlja u državi članici u kojoj se nalazi domaća baza kako je definirana u Prilogu III. Uredbi [br. 3922/91].”

19. Pojašnjavam da ta izmjena nije primjenjiva *ratione temporis* u okolnostima iz glavnih postupaka.

III. Glavni postupci i prethodna pitanja

20. Ryanair je društvo osnovano u skladu s irskim pravom čije se registrirano sjedište nalazi u Irskoj i koje djeluje u sektoru međunarodnog zračnog prijevoza putnika.

21. Crewlink (predmet C-168/16) društvo je osnovano u skladu s irskim pravom čije se registrirano sjedište nalazi u Irskoj i koje je specijalizirano za zapošljavanje i osposobljavanje posade za zračne prijevoznike.

22. Svim ugovorima o radu sklopljenima između društva Crewlink i žalitelja u predmetu C-168/16 predviđeno je da će zaposlenik biti upućen u društvo Ryanair kao kabinsko osoblje.

23. S. Nogueira (predmet C-168/16) je Portugalka. Društvo Crewlink zaposlilo ju je 8. listopada 2009. kao stjuardesu u okviru ugovora na određeno vrijeme, na razdoblje od tri godine. Dala je ostavku 4. travnja 2011.

24. V. Perez-Ortega (predmet C-168/16) je Španjolac. Njegovo zaposlenje u društvu Crewlink odnosilo se na dužnosti stjuarda u okviru ugovora na određeno vrijeme, na razdoblje od tri godine, koji je potpisan u Portu (Portugal). Dao je ostavku 15. lipnja 2011.

25. V. Mauguit (predmet C-168/16) je Belgijka. Društvo Crewlink zaposlilo ju je kao stjuardesu u okviru ugovora na određeno vrijeme, na razdoblje od tri godine, koji je potpisan u Dublinu (Irska). Otpuštena je 24. lipnja 2011.

26. M. Sanchez-Odogherty (predmet C-168/16) je Španjolka. Društvo Crewlink zaposlilo ju je 1. travnja 2010. kao stjuardesu u okviru ugovora na određeno vrijeme, na razdoblje od tri godine. Dala je ostavku 20. lipnja 2011.

27. J. Sanchez-Navarro (predmet C-168/16) je Španjolac. Društvo Crewlink zaposlilo ga je 8. listopada 2009. kao stjuarda u okviru ugovora na određeno vrijeme, na razdoblje od tri godine, koji je potpisan u Dublinu. Otpušten je 10. studenoga 2011.

28. M. José Moreno Osacar (predmet C-169/16) je Španjolac. Ugovor o radu s društvom Ryanair zaključio je 21. travnja 2008., u svojstvu „cabin services agent”. Njegove aktivnosti započele su 1. svibnja 2008. Ostavku je dao 16. lipnja 2011.

29. Svi ugovori o radu zaključeni između žalitelja, s jedne strane, i društava Crewlink i Ryanair, s druge strane, (u daljnjem tekstu zajedno: sporni ugovori o radu) bili su sastavljeni na engleskom jeziku.

¹⁰ Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 22. svibnja 2012. o izmjeni Uredbe br. 883/2004 i Uredbe (EZ) br. 987/2009 o utvrđivanju postupka provedbe Uredbe br. 883/2004 (SL 2012., L 149, str. 4.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 5., svezak 6., str. 328.)

30. Na temelju tih ugovora, dužnosti žalitelja uključivale su, među ostalim, sigurnost, brigu za putnike, pomoć putnicima i nadzor putnika, pomoć pri ukrcavanju, prodaju u zrakoplovu i čišćenje unutrašnjosti zrakoplova.

31. U spornim ugovorima o radu bilo je navedeno da su uređeni irskim pravom.

32. Osim toga, ti ugovori sadržavali su odredbu o odabiru suda, kojom se nadležnost dodjeljuje irskim sudovima. Međutim, prema mišljenju suda koji je uputio zahtjev, ta klauzula ne primjenjuje se na žalitelje na temelju članka 21. Uredbe br. 44/2001.

33. Navedenim ugovorima također je bilo određeno da se smatra da su usluge žalitelja izvršene u Irskoj, s obzirom na činjenicu da oni izvršavaju svoje dužnosti u zrakoplovima registriranim u Irskoj.

34. Međutim, sud koji je uputio zahtjev u tom pogledu ističe da su zrakoplovi u kojima su žalitelji pružali svoje usluge bili parkirani u Charleroiu (Belgija) i da, u tom pogledu, nije bitno što su ti zrakoplovi registrirani u Irskoj.

35. Spornim ugovorima o radu zračna luka Charleroi bila je određena kao domaća baza (*home base*) žalitelja, pri čemu je poslodavcima bilo dopušteno premjestiti ih u drugu zračnu luku. Međutim, nije osporeno da je zračna luka Charleroi bila jedina domaća baza žalitelja u okviru tih ugovora.

36. Žalitelji su bili ugovorno obavezni stanovati najviše jedan sat od njihove domaće baze, tako da su tijekom izvršenja navedenih ugovora stanovali u Belgiji.

37. Svi žalitelji započinjali su i završavali svoj radni dan u zračnoj luci Charleroi. Točnije, iz utvrđenja suda koji je uputio zahtjev proizlazi da su:

- žalitelji dobivali svoje upute u zračnoj luci Charleroi putem intraneta poslodavaca;
- žalitelji uvijek polijetali iz zračne luke Charleroi kako bi došli na određeno odredište;
- po odlasku iz te odredišne zračne luke, uvijek su se vraćali u Charleroi, i
- kad je za isti dan bilo predviđeno više povratnih letova, kružna putovanja europskim nebom odvijala su se svaki put s polaskom iz i prema Charleroiu na kraju dana.

38. Društvo Ryanair (predmet C-169/16) odbilo je svaku zamisao o postojanju podružnice u Belgiji, ali je priznalo da tamo ima ured (*crewroom*).

39. Društvo Crewlink (predmet C-168/16) tvrdilo je pred sudom koji je uputio zahtjev da u Belgiji nema podružnicu ni ured iz kojeg bi se organizirao posao i da su se upute vezane uz posao žalitelja davale iz ureda smještenih u Irskoj. Međutim, taj sud pojašnjava da je društvo Crewlink na raspravi priznalo da u Belgiji ima zajednički ured s društvom Ryanair, pod nazivom *crewroom*.

40. U slučaju nesposobnosti za rad, žalitelji su trebali doći u zračnu luku Charleroi kako bi ispunili obrazac koji je odmah prosljeđen u „head office” njihova poslodavca u Dublinu.

41. U slučaju stegovnih problema, zaposlenik je bio pozvan na prvi sastanak s članom nadzornog osoblja u dvoranu za posadu u zračnoj luci Charleroi. Sljedeće faze stegovnog postupka provodile su se iz Dublina.

42. Žalitelji smatraju da su odredbe irskog prava, koje su društva Crewlink i Ryanair primijenila na njihove radne odnose, manje povoljne od odredaba belgijskog prava. Međutim, između žalitelja i Irske nije postojala nikakva veza, s obzirom na to da oni nikad nisu tamo stanovali, nisu tamo radili, a neki su od njih tamo došli samo jednom, kako bi potpisali svoj ugovor i otvorili bankovni račun.

43. Smatrajući da su društva Crewlink i Ryanair bila obvezna poštovati i primijeniti odredbe belgijskog prava te smatrajući da su belgijski sudovi nadležni za odlučivanje o njihovu zahtjevu, žalitelji su 8. prosinca 2011. podnijeli tužbe pred tribunalom du travail de Charleroi (Radni sudom u Charleroiu, Belgija) kako bi ishodili da se poslodavcima naloži plaćanje jednokratnog iznosa od 20 000,00 eura za svakog žalitelja, koji predstavlja zaostale plaće, bonuse za noćni rad, plaću za prekovremene sate, nadoknadu troškova prijevoza, troškova u vezi s kupnjom, korištenjem i čišćenjem uniformi, troškova osposobljavanja, naknadu štete s kamatama u protuvrijednosti bonova za obroke, razliku između zajamčene plaće i stvarno isplaćene plaće te otpremninu.

44. V. Mauguët i J. Sanchez-Navarro, koje je otpustilo društvo Crewlink (predmet C-168/16), osim toga zahtijevaju isplatu naknade štete zbog raskida ugovora bez ostavljanja primjerenog otkaznog roka u iznosu od tri mjesečne plaće.

45. S druge strane, društva Crewlink i Ryanair smatraju da su za odlučivanje o tim sporovima nadležni irski sudovi.

46. Dvema presudama donesenima 4. studenoga 2013., tribunal du travail de Charleroi (Radni sud u Charleroiu) utvrdio je da belgijski državni sudovi nisu nadležni za odlučivanje o tim zahtjevima.

47. Žalitelji su 28. studenoga 2013. podnijeli žalbu protiv tih presuda, tvrdeći među ostalim da su belgijski sudovi nadležni za odlučivanje o sporovima u glavnim postupcima na temelju članka 18. do 21. Uredbe br. 44/2001 i da su radni odnosi o kojima se radi u glavnim postupcima uređeni belgijskim pravom na temelju članka 6. Rimske konvencije.

48. Sud koji je uputio zahtjev smatra da postoji dvojba u pogledu tumačenja članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001, i točnije, u pogledu pojma „mjesto u kojemu zaposlenik obično obavlja posao”, s obzirom na posebnosti sektora zračnog prometa.

49. U tim je okolnostima Cour du travail de Mons (Radni sud u Monsu) odlučio prekinuti glavni postupak i podnijeti Sudu prethodno pitanje u predmetu C-168/16 i prethodno pitanje u predmetu C-169/16, čiji je sadržaj gotovo istovjetan, kako slijedi¹¹:

„Uzimajući u obzir:

- zahtjeve predvidljivosti rješenja i pravne sigurnosti na kojima se temeljilo usvajanje pravila u području sudske nadležnosti i izvršenja sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima iz [Briselske konvencije] kao i Uredbe br. 44/2001 [...],
- posebnosti europskog sustava zračne plovidbe u okviru kojeg članovi posade [koji su stavljeni na raspolaganje ili koje zapošljava] zračni prijevoznik čije se sjedište nalazi [u jednoj od država članica], [...] svakodnevno prelijeću teritorij Europske unije s polazištem iz domaće baze koja se, kao u ovom predmetu, može nalaziti [na području druge države članice],
- posebne okolnosti [glavnih postupaka],

¹¹ Pojašnjavam da taj izričaj spaja pitanje postavljeno u predmetu C-168/16 i pitanje postavljeno u predmetu C-169/16. Jedina razlika između tih dvaju pitanja, koja se održava u preoblikovanom pitanju, odnosi se na okolnost da su žalitelji u predmetu C-168/16 stavljeni na raspolaganje društvu Ryanair, dok žalitelja u predmetu C-169/16 društvo Ryanair izravno zapošljava. Međutim, ta okolnost nije relevantna za odgovor na postavljeno pitanje: vidjeti t. 108. ovog mišljenja.

- kriterij koji proizlazi iz pojma ‚domaća baza‘ [kako je definiran u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91, kako je izmijenjena Uredbom br. 1899/2006], koji koristi Uredba br. 883/2004 za utvrđivanje socijalnog zakonodavstva primjenjivog na članove letačke posade i kabinske posade od [28. lipnja 2012.],
- *zaključke na temelju sudske prakse koju je razvio [Sud],*

može li se pojam ‚mjesto u kojemu zaposlenik obično obavlja posao‘ iz članka 19. stavka 2. Uredbe [br. 44/2001] tumačiti na način da je usporediv s pojmom ‚domaća baza‘ definiranom u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91 [kako je izmijenjena Uredbom br. 1899/2006] [...],

u svrhu utvrđivanja [države članice] na čijem državnom području zaposlenici obično obavljaju svoj posao kada su ti zaposlenici [stavljani na raspolaganje ili zaposleni kao članovi posade] društva, na koje se primjenjuje pravo jedne [države članice], koje se bavi međunarodnim zračnim prijevozom putnika na cijelom teritoriju [Unije],

s obzirom na to da je ta poveznica, izvedena iz ‚domaće baze‘, u smislu ‚stvarnog središta radnog odnosa‘, uzimajući u obzir to da radnici na tom mjestu sustavno započinju i završavaju radni dan organizirajući tamo svoj svakodnevni rad i u blizini kojeg, za vrijeme trajanja ugovora [...], zadržavaju svoje stvarno boravište, kriterij koji istodobno predstavlja najizravniju vezu sa državom [članicom] i osigurava najprimjerenu zaštitu slabije strane u ugovornom odnosu?”

IV. Postupak pred Sudom

50. Zahtjeve za prethodnu odluku zaprimilo je tajništvo Suda 25. ožujka 2016.

51. Pisana očitovanja podnijeli su žalitelji, društvo Ryanair, belgijska, francuska, nizozemska i švedska vlada, kao i Europska komisija.

52. Na raspravi 2. veljače 2017. sudjelovali su žalitelji, društvo Crewlink, društvo Ryanair, belgijska vlada, Irska, francuska i švedska vlada, kao i Komisija, kako bi se saslušalo njihova usmena očitovanja.

V. Analiza

53. Svojim pitanjem, sud koji je uputio zahtjev pita Sud treba li članak 19. stavak 2. Uredbe br. 44/2001 tumačiti na način da je, što se tiče zaposlenika koji radi u sektoru međunarodnog zračnog prijevoza kao član kabinskog osoblja, „mjesto u kojemu zaposlenik obično obavlja posao” usporedivo s „domaćom bazom”, definiranom u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91, kako je izmijenjena Uredbom br. 1899/2006.

54. Koliko je meni poznato, Sud još nije imao priliku tumačiti članak 19. stavak 2. Uredbe br. 44/2001 u okolnostima kao što su one u glavnim postupcima, odnosno u okolnostima u kojima zaposlenici koji rade u sektoru međunarodnog zračnog prijevoza i izvršavaju svoje ugovore o radu na području više država članica.

55. Međutim, u sudskoj praksi Suda koja se odnosi na izvršenje ugovora o radu na državnom području više država, i u okviru Briselske konvencije (glava A) i, po analogiji, u okviru Rimske konvencije (glava B) može se pronaći više elemenata odgovora i ti se elementi mogu korisno prenijeti u okvir Uredbe br. 44/2001 (glava C).

56. Prije opisivanja tih elemenata odgovora, podsjećam da, prema ustaljenoj sudskoj praksi, tumačenje odredbi o ugovorima o radu, i u okviru Uredbe br. 44/2001, i u okviru dviju prethodno navedenih konvencija, treba voditi računa o tome da se ugovornoj stranci koja je sa socijalnog stajališta slabija, u ovom slučaju zaposleniku, osigura odgovarajuća zaštita¹².

57. Osim toga, ističem da se klauzule kojima se nadležnost dodjeljuje irskim sudovima, unesene u sporne ugovore o radu, ne mogu primijeniti na žalitelje na temelju članka 21. Uredbe br. 44/2001, kao što su istaknuli sud koji je uputio zahtjev, žalitelji, francuska i švedska vlada te Komisija.

58. Naime, te klauzule ne ulaze niti u jedan od dvaju slučajeva predviđenih tom odredbom, odnosno slučaj klauzule sklopljene nakon nastanka spora ili klauzule koja omogućava zaposleniku da pokrene postupak pred sudovima koji nisu navedeni u odjeljku 5. Poglavlja II. te uredbe.

A. Izvršavanje ugovora o radu na području više država u okviru Briselske konvencije

59. Prije ispitivanja sudske prakse Suda koja se odnosi na Briselsku konvenciju, podsjećam da u dijelu u kojem Uredba br. 44/2001 zamjenjuje tu konvenciju, tumačenje koje je Sud dao u odnosu na odredbe navedene konvencije vrijede i za odredbe te uredbe ako se odredbe ovih akata mogu smatrati istovjetnima¹³.

60. U tom pogledu, ističem da članak 19. stavak 2. Uredbe br. 44/2001 glasi gotovo istovjetno kao druga i treća rečenica članka 5. stavka 1. Briselske konvencije, u inačici koja proizlazi iz Konvencije iz San Sebastiana¹⁴.

61. S obzirom na tu ekvivalentnost, treba se pobrinuti da se, u skladu s uvodnom izjavom 19. Uredbe br. 44/2001, osigura kontinuitet u tumačenju tih dvaju instrumenata, kao što su istaknuli žalitelji i francuska vlada¹⁵.

62. Podsjećam da u početnoj inačici, Briselska konvencija nije sadržavala posebne odredbe o ugovorima o radu¹⁶. Međutim, Sud je presudio da sporovi proizašli iz ugovora o radu ulaze u područje primjene te konvencije¹⁷ i da su, preciznije, obuhvaćeni člankom 5. točkom 1. navedene konvencije u skladu s kojim je tuženika moguće tužiti, u predmetima koji se odnose na ugovor, pred sudovima nadležnim za mjesto izvršenja dotične obveze¹⁸.

12 Što se tiče Uredbe br. 44/2001, vidjeti uvodnu izjavu 13. te uredbe, kao i osobito u tom smislu, presude od 22. svibnja 2008., Glaxosmithkline i Laboratoires Glaxosmithkline (C-462/06, EU:C:2008:299, t. 17.); od 19. srpnja 2012., Mahamdia (C-154/11, EU:C:2012:491, t. 44. do 46. i 60.), i od 10. rujna 2015., Holterman Ferho Exploitation i dr. (C-47/14, EU:C:2015:574, t. 43.). Što se tiče Briselske konvencije, vidjeti osobito presude od 13. srpnja 1993., Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 18. do 20.); od 27. veljače 2002., Weber (C-37/00, EU:C:2002:122, t. 40.), i od 10. travnja 2003., Pugliese (C-437/00, EU:C:2003:219, t. 18.). Što se tiče Rimske konvencije, vidjeti osobito i u tom smislu presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 40. do 42.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 35.).

13 Presude od 16. srpnja 2009., Zuid-Chemie (C-189/08, EU:C:2009:475, t. 18.); od 10. rujna 2015., Holterman Ferho Exploitation i dr. (C-47/14, EU:C:2015:574, t. 38.) i od 16. lipnja 2016., Universal Music International Holding (C-12/15, EU:C:2016:449, t. 22.).

14 Konvencija o pristupanju Kraljevine Španjolske i Portugalske Republike Konvenciji o nadležnosti i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima i Protokolu o njezinu tumačenju od strane Suda, s prilagodbama koje su u njima učinjene Konvencijom o pristupanju Kraljevine Danske, Irske i Ujedinjene Kraljevine Velike Britanije i Sjeverne Irske te prilagodbama koje su učinjene Konvencijom o pristupanju Helenske Republike (SL 1989., L 285, str. 1.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 19., svezak 4., str. 39., potpisana 26. svibnja 1989. u San Sebastianu).

15 Vidjeti u tom smislu presude od 16. srpnja 2009., Zuid-Chemie (C-189/08, EU:C:2009:475, t. 19.) i od 16. lipnja 2016., Universal Music International Holding (C-12/15, EU:C:2016:449, t. 23.).

16 Vidjeti u tom pogledu presudu od 26. svibnja 1982., Ivenel (133/81, EU:C:1982:199, t. 12. do 14.), kao i mišljenje nezavisne odvjetnice Trstenjak u predmetu Koelzsch (C-29/10, EU:C:2010:789, t. 71. do 73.).

17 Presuda od 13. studenoga 1979., Sanicentral (25/79, EU:C:1979:255, t. 3.)

18 Vidjeti presudu od 26. svibnja 1982., Ivenel (133/81, EU:C:1982:199, t. 7. i sljedeće).

63. Sud je potom pojasnio da kriterij utvrđen u članku 5. točki 1. Briselske konvencije, u okviru sporova proizašlih iz ugovora o radu, treba tumačiti na način da je riječ o sudu mjesta u kojem treba biti izvršena obveza rada¹⁹.

64. U presudi Mulox IBC²⁰ od Suda je zatraženo da pojasni taj kriterij što se tiče izvršenja ugovora o radu na području više država članica.

65. Sud je presudio da, kad se izvršenje posla povjerenog zaposleniku proteže na državnom području više država ugovornica, tu označava „mjesto u kojem, ili iz kojega, zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu” (t. 24. te presude).

66. U točki 25. navedene presude, Sud je naveo više pokazatelja koje nacionalni sud može uzeti u obzir radi utvrđenja tog mjesta, a osobito okolnost da izvršenje zadaće povjerene zaposleniku osigurava ured smješten u državi ugovornici u kojoj ima boravište, iz koje izvršava svoje aktivnosti i u koju se vraća nakon svakog poslovnog putovanja.

67. Ta sudska praksa djelomično je kodificirana prilikom zaključivanja Konvencije iz San Sebastián, spomenute u točki 60. ovog mišljenja. Tom prilikom, članak 5. točka 1. Briselske konvencije zapravo je dopunjena posebnim pravilom o ugovorima o radu koje je odražavalo prethodno navedenu sudsku praksu Suda²¹. U skladu s tim novim pravilom, poslodavca je moguće tužiti pred sudom u mjestu u kojem zaposlenik obično obavlja svoj posao ili, ako zaposlenik ne obavlja obično svoj posao samo u jednoj državi, pred sudom u mjestu u kojemu se nalazi ili se nalazila poslovna jedinica koja ga je zaposlila.

68. Od Suda je zatraženo tumačenje tog novog pravila u okviru ugovora o radu koji se izvršavaju na području više država ugovornica.

69. Tako je u presudi Rutten²², Sud presudio da se „mjesto u kojem zaposlenik obično obavlja svoj posao” u smislu članka 5. točke 1. Briselske konvencije, odnosi na mjesto u kojem je zaposlenik ustanovio stvarno središte svojih profesionalnih aktivnosti i u kojem ili iz kojeg ispunjava većinu svojih obveza prema poslodavcu (t. 23. te presude).

70. U točki 25. navedene presude, Sud je naveo pokazatelje koje nacionalni sud može uzeti u obzir radi utvrđenja tog mjesta, a osobito okolnost da u toj državi ima ured iz kojeg je organizirao svoj posao za račun svojeg poslodavca i u koji se vraćao nakon svakog poslovnog putovanja u inozemstvo.

71. Presuda Weber²³ odnosila se na slučaj različit od onog povodom kojeg su donesene spomenute presude Mulox IBC i Rutten, s obzirom na to da zaposlenik nije imao u jednoj od država ugovornica ured koji bi bio stvarno središte njegovih poslovnih aktivnosti i iz kojeg bi ispunjavao većinu svojih obveza prema poslodavcu (t. 48. te presude).

72. Međutim, Sud je presudio da je čak i u tom slučaju sudska praksa Mulox IBC i Rutten i dalje relevantna, s obzirom na to da podrazumijeva da, što se tiče ugovora o radu koji se izvršava na području više država ugovornica, članak 5. točku 1. Briselske konvencije treba, i s obzirom na potrebu utvrđivanja mjesta s kojim je spor najznačajnije povezan radi određivanja suca koji je u najboljem

19 Vidjeti u tom smislu presude od 15. siječnja 1987., Shenavai (266/85, EU:C:1987:11, t. 16.); od 15. veljače 1989., Six Constructions (32/88, EU:C:1989:68, t. 14. i 15.); od 13. srpnja 1993. (Mulox IBC, C-125/92, EU:C:1993:306, t. 17.).

20 Presuda od 13. srpnja 1993. (C-125/92, EU:C:1993:306)

21 Vidjeti u tom pogledu presude od 29. lipnja 1994., Custom Made Commercial (C-288/92, EU:C:1994:268, t. 25.), i od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 19. do 21.).

22 Presuda od 9. siječnja 1997. (C-383/95, EU:C:1997:7)

23 Presuda od 27. veljače 2002. (C-37/00, EU:C:2002:122)

položaju za odlučivanje, kao i s obzirom na potrebu osiguranja prikladne zaštite zaposlenika kao slabije ugovorne strane te izbjegavanja umnožavanja nadležnih sudova, tumačiti na način da se odnosi na mjesto u kojem ili iz kojeg radnik stvarno ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu (t. 49. navedene presude)²⁴.

B. Izvršavanje ugovora o radu na području više država u okviru Rimske konvencije

73. Prije ispitivanja sudske prakse koju je Sud razvio u okviru Rimske konvencije, potrebno je objasniti razloge zbog kojih ta sudska praksa može biti relevantna za tumačenje Briselske konvencije ili Uredbe br. 44/2001, kao što su istaknuli žalitelji, društvo Ryanair, francuska vlada i Komisija.

74. Točno je da ti akti imaju različite ciljeve. Naime, Rimska konvencija i Uredba (EZ) br. 593/2008²⁵ odnose se na utvrđivanje države čije se pravo primjenjuje na ugovorne obveze, dok se Briselska konvencija i Uredba br. 44/2001 odnose na utvrđivanje države čiji su sudovi nadležni za odlučivanje o sporu u građanskim i trgovačkim stvarima.

75. Unatoč njihovim različitim predmetima, postoji više razloga zbog kojih se tumačenje Suda Rimske konvencije i Uredbe Rim I može smatrati relevantnim za tumačenje Briselske konvencije i Uredbe br. 44/2001.

76. Kao prvo, sedmom uvodnom izjavom Uredbe Rim I propisano je da bi sadržajni opseg i odredbe ove uredbe trebali biti u skladu s Uredbom br. 44/2001. Već je preambulom Rimske konvencije bilo propisano, u tom pogledu, da je cilj te konvencije, u području međunarodnog privatnog prava, nastaviti već provedene aktivnosti na ujednačavanju prava unutar Unije, a posebno u području nadležnosti i izvršenja sudskih odluka.

77. Kao drugo, Sud je već u nekoliko navrata usporedno tumačio te akte, i to osobito što se tiče odredbi o ugovorima o radu u Rimskoj konvenciji i Briselskoj konvenciji²⁶.

78. Kao treće, odredbe o ugovorima o radu sadržane u tim aktima imaju isti cilj, odnosno osigurati odgovarajuću zaštitu zaposlenika kao slabije ugovorne strane²⁷.

79. Kao četvrto, ističem da članak 6. stavak 2. točke (a) i (b) Rimske konvencije glase gotovo istovjetno kao članak 19. stavak 2. Uredbe br. 44/2001²⁸.

80. S obzirom na prethodno navedeno, smatram da sudsku praksu Suda koja se odnosi na tumačenje članka 6. stavka 2. točke (a) i točke (b) Rimske konvencije, treba uzeti u obzir za tumačenje članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001.

24 Vidjeti također presude od 19. veljače 2002., *Besix* (C-256/00, EU:C:2002:99, t. 38.) i od 10. travnja 2003., *Pugliese* (C-437/00, EU:C:2003:219, t. 19.).

25 Uredba Europskog parlamenta i Vijeća od 17. lipnja 2008. o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obveze (Rim I) (SL 2008., L 177, str. 6.) (SL, posebno izdanje na hrvatskom jeziku, poglavlje 19., svezak 6., str. 109., u daljnjem tekstu: Uredba Rim I)

26 Što se tiče odredbi o ugovorima o zapošljavanju u Rimskoj i Briselskoj konvenciji, vidjeti presudu od 15. ožujka 2011., *Koelzsch* (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 33., 41., 42. i 45.). Što se tiče ostalih odredbi, vidjeti presude od 7. prosinca 2010., *Pammer i Hotel Alpenhof* (C-585/08 i C-144/09, EU:C:2010:740, t. 41. do 43.); od 21. siječnja 2016., *ERGO Insurance i Gjensidige Baltic* (C-359/14 i C-475/14, EU:C:2016:40, t. 40. do 43.) i od 28. srpnja 2016., *Verein für Konsumenteninformation* (C-191/15, EU:C:2016:612, t. 36. do 39.).

27 Vidjeti u tom pogledu presudu od 15. ožujka 2011., *Koelzsch* (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 40. do 45.).

28 Članak 6. stavak 2. Rimske konvencije glasi kako slijedi: „Neovisno o odredbama članka 4., na ugovore o radu primjenjuje se, u slučaju nedostatka izbora u skladu s člankom 3.:a) pravo države u kojoj radnik obično obavlja svoj posao sukladno ugovoru, čak ako je privremeno zaposlen u drugoj državi; ili

b) ako radnik obično ne obavlja svoj posao u samo jednoj državi, pravo one države u kojoj se nalazi mjesto poslovanja preko kojeg je zaposlen, osim ako iz okolnosti u cjelini proizlazi da je ugovor više povezan s drugom državom, u kojem slučaju se na ugovor primjenjuje pravo te države.”

81. Sud je tumačio članak 6. stavak 2. točke (a) i (b) Rimske konvencije osobito u presudama Koelzsch i Voogsgeerd²⁹. Te presude, koje su se odnosile na zaposlenike u sektoru cestovnog, odnosno pomorskog prijevoza, osobito su relevantne u ovim predmetima, koji se odnose na zaposlenike u sektoru zračnog prijevoza.

82. Suočen sa slučajevima u kojima se ugovor o radu izvršava na području više država, Sud je presudio da se člankom 6. stavkom 2. Rimske konvencije uspostavlja hijerarhija između poveznica koje treba uzeti u obzir za određivanje prava koje se primjenjuje na ugovor o radu³⁰. Naime, i s obzirom na cilj zaštite zaposlenika, poveznica države u kojoj radnik „obično obavlja svoj posao”, propisana u članku 6. stavku 2. točki (a) ove konvencije, treba biti široko tumačena, dok poveznica države u kojoj se nalazi „mjesto poslovanja preko kojeg je [radnik] zaposlen”, iz stavka 2. točke (b) istog članka, može biti primijenjena samo ako predmetni sud nije mogao utvrditi državu uobičajenog obavljanja posla³¹.

83. Stoga se članak 6. stavak 2. točka (a) Rimske konvencije primjenjuje i u slučaju u kojem radnik izvršava svoje aktivnosti u više od jedne države ugovornice, ako predmetni sud može utvrditi državu s kojom je posao imao značajnije poveznice³².

84. U tom slučaju, poveznicu države običnog obavljanja posla treba shvatiti na način da se odnosi na mjesto u kojem ili iz kojeg radnik stvarno obavlja svoje poslovne aktivnosti te, u nedostatku poslovnog središta, mjesto u kojem radnik izvršava većinu svojih aktivnosti³³.

85. S obzirom na posebnosti posla u sektoru cestovnog i pomorskog prijevoza, Sud je potom naveo više pokazatelja koje nacionalni sud može uzeti u obzir na temelju prethodno navedenih poveznica. Nacionalni sud treba osobito utvrditi u kojoj se državi nalazi mjesto iz kojeg radnik izvršava svoje zadaće prijevoza, prima upute o svojim zadaćama i organizira svoj posao, kao i mjesto u kojem se nalaze radni alati³⁴. Također treba, prema potrebi, provjeriti koja su mjesta u kojima se većinom obavlja prijevoz, mjesta iskrcaja robe, kao i mjesto u koje se radnik vraća nakon svojih zadaća³⁵.

C. Određivanje „mjesta u kojem zaposlenik obično obavlja posao” u okolnostima iz glavnog postupka

86. Sud koji je uputio zahtjev pita Sud o tumačenju članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001, čiju primjenjivost u okolnostima iz glavnog postupka nisu osporile stranke koje su podnijele očitovanja Sudu.

87. Već sam iznio razloge zbog kojih je sudska praksa koja se odnosi na odgovarajuće odredbe Briselske konvencije i Rimske konvencije relevantna za tumačenje te odredbe³⁶.

88. Sad mi ostaje da, na temelju te sudske prakse, odredim kriterije koji omogućavaju utvrđivanje „mjesta u kojemu zaposlenik obično obavlja posao” u smislu članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001.

29 Presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842)

30 Vidjeti u tom smislu presudu od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 34.).

31 Vidjeti u tom smislu presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 42. i 43.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 35.).

32 Presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 44.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 36.)

33 Presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 45.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 37.)

34 Vidjeti presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 48. i 49.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 38. do 41.).

35 Vidjeti presudu od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 49.).

36 Vidjeti t. 59. do 61. i 73. do 80. ovog mišljenja.

1. Mjesto „u kojem ili iz kojega” radnik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu

89. Iz gore navedenih presuda proizlazi da, ako se posao obavlja na području više država članica, kriterij utvrđen u članku 19. stavku 2. točki (a) Uredbe br. 44/2001 treba tumačiti na način da označava „mjesto u kojemu ili iz kojega” zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu³⁷.

90. Sud je tako ustanovio dvostruki kriterij („mjesto u kojemu” ili „mjesto iz kojega”) za primjenu te odredbe što se tiče zaposlenika koji svoje dužnosti izvršavaju u više država članica. S obzirom na obvezu širokog tumačenja te odredbe³⁸ kao i činjenicu da Sud upotrebljava veznik „ili”, smatram da je na nacionalnom sudu da alternativno primijeni taj dvostruki kriterij. Drugim riječima, i kao što su pravilno istaknuli društvo Ryanair i Komisija, taj sud treba pokušati utvrditi, s obzirom na sve relevantne okolnosti:

- ili „mjesto u kojemu” zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu,
- ili „mjesto iz kojega” ispunjava većinu svojih obaveza.

91. Podsjećam, glavni postupci odnose se na zaposlenike koji su bili zaposleni kao kabinsko osoblje (stjuardese ili stjuardi) u zrakoplovima koje je koristilo društvo Ryanair. Ti zaposlenici obavljali su svoj posao u više država članica, odnosno u Belgiji, gdje se nalazila polazišna zračna luka (Charleroi), u državi članici odredišne zračne luke, kao i u drugim državama članicama koje su eventualno prelazili u tijeku leta.

92. Smatram da u takvim okolnostima nije moguće utvrditi jedno „mjesto u kojemu” bi ti zaposlenici ispunjavali većinu svojih obaveza prema svojim poslodavcima. Naime, čini mi se teškim dati prevladavajuću važnost zadaćama koje su ti zaposlenici izvršavali u polazišnoj zračnoj luci, u zrakoplovu ili u odredišnoj zračnoj luci.

93. S druge strane, smatram da je moguće, na temelju činjeničnih utvrđenja koja je u zahtjevu za prethodnu odluku iznio sud koji je uputio zahtjev, utvrditi „mjesto iz kojega” su navedeni zaposlenici ispunjavali većinu svojih obaveza prema svojim poslodavcima.

94. Smatram da takvo tumačenje potvrđuju pripremni akti Uredbe Rim I. Naime, i kao što su istaknule francuska vlada i Komisija, iz tih pripremnih akata proizlazi da se unosenje izraza „država iz koje” u članak 8. stavak 2. te uredbe odnosilo posebno (ali ne isključivo) na osoblje koje radi u zrakoplovu³⁹.

95. Iako je, naravno, na nacionalnom sudu da ocijeni sve relevantne činjenične okolnosti radi utvrđenja tog mjesta, Sud ipak ima ovlast usmjeriti tu ocjenu utvrđivanjem pokazatelja koji se u tom pogledu mogu uzeti u obzir⁴⁰.

37 Vidjeti u tom smislu presude od 13. srpnja 1993., Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 24.); od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 23.); od 27. veljače 2002., Weber (C-37/00, EU:C:2002:122, t. 58.); od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 50.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 37.). Vidjeti t. 65., 69., 72. i 84. ovog mišljenja.

38 Vidjeti t. 82. ovog mišljenja.

39 Prijedlog uredbe Europskog parlamenta i Vijeća o pravu koje se primjenjuje na ugovorne obveze (Rim I) (COM(2005) 650 *final*) od 15. prosinca 2005., str. 7., u kojem se navodi da je „[n]ačelno pravilo [...] dopunjeno [...] izrazom „država iz koje [...]” kako bi se uzela u obzir sudska praksa [Suda] u vezi s člankom 18. Uredbe [br. 44/2001] i njegovo široko poimanje mjesta u kojem se obično obavlja posao. Tom izmjenom dopušta se, na primjer, primjena pravila na osoblje koje radi u zrakoplovu, ako postoji stalna baza iz koje se organizira rad i u kojem to osoblje ispunjava ostale obaveze u odnosu na poslodavca (prijava, sigurnosni nadzor)”. (moje isticanje).

40 Sud je prihvatio taj pristup osobito u presudama od 13. srpnja 1993., Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 25.); od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 25.); od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 48. i 49.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 38. do 41.). Vidjeti t. 66., 70. i 85. ovog mišljenja.

2. Relevantni pokazatelji za utvrđivanje mjesta „iz kojega” zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza u okolnostima iz glavnih postupaka

96. Bez namjere za taksativnim nabranjem, smatram da više okolnosti koje je utvrdio sud koji je uputio zahtjev i koje su sažete u točkama 34. do 42. ovog mišljenja, predstavljaju relevantne pokazatelje za utvrđivanje, u okviru glavnih postupaka, „mjesta iz kojeg” su žalitelji ispunjavali većinu svojih obaveza prema svojim poslodavcima.

97. Kao prvo, žalitelji su počinjali i završavali svoj radni dan u zračnoj luci Charleroi. Prema mojem mišljenju, ta okolnost ima prevladavajuću važnost, što potvrđuje ustaljena sudska praksa Suda⁴¹.

98. Kao drugo, žalitelji su primali upute o svojim zadacima i organizirali svoj posao u zračnoj luci Charleroi, putem intraneta svojih poslodavaca. Relevantnost tog kriterija istaknuo je i Sud u više navrata⁴².

99. Društvo Ryanair tvrdi da taj pokazatelj treba tumačiti na način da se odnosi na mjesto u kojem se nalazi poslodavac kad šalje upute i organizira rad svojih zaposlenika. Taj obrat perspektive treba odbiti zbog sljedećih razloga.

100. S jedne strane, u suprotnosti je s izrazima koje upotrebljava Sud u prethodno navedenim presudama, koji se izričito odnose na mjesto u kojem *zaposlenik* prima upute i organizira svoj rad, a ne mjesto iz kojega *poslodavac* šalje upute i organizira rad svojih zaposlenika.

101. S druge strane, i kao što je pravilno istaknula francuska vlada, taj obrat u suprotnosti je s ciljem zaštite zaposlenika. Naime, njime se zaposlenike izlaže opasnosti *forum shoppinga* poslodavca, što znači da potonji može izabrati mjesto iz kojeg šalje upute i organizira rad svojih zaposlenika, i to kako bi kriterij utvrđen u članku 19. stavku 2. točki (a) Uredbe br. 44/2001 označavao sudove tog mjesta.

102. Kao treće, zrakoplovi koje je koristilo društvo Ryanair i u kojima su žalitelji radili kao kabinsko osoblje, bili su parkirani u Charleroiu. U tom pogledu, Sud je već imao priliku pojasniti da je, u sektoru međunarodnog prijevoza, mjesto u kojem se nalaze sredstva za rad, relevantni pokazatelj za određivanje mjesta iz kojeg radnik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu⁴³.

103. Kao četvrto, žalitelji su bili ugovorno obavezni stanovati najviše jedan sat od zračne luke Charleroi. U presudi Mulox IBC, Sud je istaknuo da je radnik imao boravište u državi u kojoj se nalazio ured iz kojeg je obavljao svoje aktivnosti i u koju se vraćao nakon svakog poslovnog putovanja⁴⁴. Pojašnjavam, uzimajući u obzir tekst prethodnih pitanja, da se taj pokazatelj ne odnosi na mjesto stvarnog boravišta zaposlenika, već na mjesto rada u čijoj blizini on stanuje, odnosno zračnu luku Charleroi u glavnim postupcima⁴⁵. Prema mojem mišljenju, relevantnost tog pokazatelja je, osim toga, osjetno osnažena postojanjem ugovorne odredbe kojom se radnika obvezuje da stanuje u blizini tog mjesta rada.

41 Vidjeti u tom smislu presude od 13. srpnja 1993., Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 25.); od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 25.); od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 49.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 38. do 40.). Vidjeti t. 66., 70. i 85. ovog mišljenja.

42 Vidjeti presude od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 25.); od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 49.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 38.). Vidjeti t. 70. i 85. ovog mišljenja.

43 Vidjeti presude od 15. ožujka 2011., Koelzsch (C-29/10, EU:C:2011:151, t. 49.) i od 15. prosinca 2011., Voogsgeerd (C-384/10, EU:C:2011:842, t. 38.). Vidjeti t. 85. ovog mišljenja.

44 Vidjeti presudu od 13. srpnja 1993. (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 25.) i t. 66. ovog mišljenja.

45 U hipotetskom slučaju, da je jedan od žalitelja imao boravište u mjestu u Francuskoj, koje se nalazi manje od jednog sata od zračne luke Charleroi, u skladu s njegovim ugovorom o zapošljavanju, ta okolnost bila bi pokazatelj prema kojem je zračna luka Charleroi – a ne njegovo boravište na francuskom državnom području – mjesto iz kojeg taj zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu.

104. Kao peto, sud koji je uputio zahtjev utvrdio je da postoji zajednički ured (*crewroom*) društava Crewlink i Ryanair u zračnoj luci Charleroi. Postojanje ureda koji je poslodavac dao na raspolaganje još je jedan pokazatelj čija je relevantnost istaknuta u sudskoj praksi Suda⁴⁶.

105. Kao šesto, tom je sudskom praksom pojašnjeno da žalitelji trebaju doći u zračnu luku Charleroi u slučaju nesposobnosti za rad i u slučaju stegovnih problema. Iako od Suda još nije bilo zatraženo da presudi o relevantnosti te okolnosti, smatram da ona može stvarno doprinijeti utvrđivanju mjesta iz kojeg su žalitelji ispunjavali većinu svojih obaveza.

106. Smatram da je ovih šest pokazatelja relevantno za utvrđivanje, na temelju članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001, mjesta iz kojeg su žalitelji ispunjavali većinu svojih obaveza u okolnostima iz glavnih postupaka.

107. Iako je na Sudu da odredi te pokazatelje, na sudu koji je uputio zahtjev je da ih konkretno primijeni u glavnim postupcima. Informativno, smatram da, na temelju činjeničnih utvrđenja koja je taj sud dostavio u svojem zahtjevu za prethodnu odluku, tih šest pokazatelja jednoznačno označuju sudove mjesta u kojem se nalazi zračna luka Charleroi, kao što je uostalom istaknula Komisija.

108. Također pojašnjavam da okolnost da zaposlenika izravno zapošljava društvo Ryanair (predmet C-169/16) ili ga društvo Crewlink stavlja na raspolaganje društvu Ryanair (predmet C-168/16), nije relevantna za utvrđivanje mjesta u kojem zaposlenik obično obavlja posao u smislu članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001, kao što su tvrdili žalitelji, društvo Ryanair i francuska vlada. Naime, to mjesto mora biti isto za te dvije vrste zaposlenika ako su njihove obveze na temelju njihovih ugovora o radu slične, što nije osporeno u glavnom postupku. Drugim riječima, navedeno mjesto neovisno je o pravnoj vezi koja postoji između zaposlenika i osobe koja se koristi njegovim radom.

3. Domaća baza kao posredno relevantan pokazatelj

109. S obzirom na to da se pitanja koja je postavio sud koji je uputio zahtjev odnose izričito na domaću bazu kao kriterij za utvrđivanje mjesta u kojem zaposlenik obično izvršava ugovor o radu u smislu članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001, sad treba ispitati njegovu relevantnost.

110. Domaća baza definirana je normom OPS 1.1095, točkom 1.7., koja se nalazi u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91, kako je izmijenjena Uredbom br. 1899/2006, kao mjesto koje prijevoznik imenuje za člana posade iz kojega član posade obično započinje i na kojem završava trajanje dužnosti ili seriju trajanja dužnosti i gdje, u normalnim okolnostima, prijevoznik nije odgovoran za smještaj dotičnog člana posade.

111. Prema objašnjenjima koja su dali društvo Ryanair i Komisija, domaća baza se osobito koristi kao referentna točka za izračun vremena odmora osoblja koje radi u zrakoplovu. Osim toga, sud koji je uputio zahtjev utvrdio je da je zračna luka Charleroi bila jedina domaća baza žalitelja tijekom cijelog trajanja njihovih ugovora o radu.

112. Najprije pojašnjavam da mi se ne čini mogućim, u nedostatku izričitog upućivanja u tom smislu, uvjetovati opseg pojma „mjesto u kojem zaposlenik obično obavlja posao”, koji se koristi u članku 19. stavku 2. Uredbe br. 44/2001, opsegom pojma sadržanog u pravnom aktu Unije koji uređuje posve drugo područje, odnosno usklađivanje pravila u području civilnog zrakoplovstva, kao što to pravilno tvrdi irska vlada.

⁴⁶ Vidjeti presude od 13. srpnja 1993., *Mulox IBC* (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 25.) i od 9. siječnja 1997., *Rutten* (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 25.). Vidjeti t. 66. i 70. ovog mišljenja.

113. U tom pogledu, doseg članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001 osjetno se razlikuje od dosega članka 11. stavka 5. Uredbe br. 883/2004, koja se navodi u prethodnom pitanju, s obzirom na to da potonja odredba izričito upućuje na „domaću bazu kako je definirana u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91”.

114. Stoga, i kako bi se izričito odgovorilo na pitanje koje je postavio sud koji je uputio zahtjev, ne čini mi se mogućim uspoređivati pojam „mjesto u kojem zaposlenik obično izvršava ugovor o radu” iz članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001 s pojmom „domaća baza” definiranim u Prilogu III. Uredbi br. 3922/91, kako je izmijenjena Uredbom br. 1899/2006.

115. Međutim, domaća baza nije nerelevantna za tumačenje članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001. Naime, s obzirom na njegovu definiciju, taj se pojam barem djelomično preklapa s prvim pokazateljem koji sam utvrdio u prethodnom dijelu, odnosno s mjestom u kojem zaposlenici započinju i završavaju svoj radni dan, kao što tvrde nizozemska vlada i Komisija. Čini mi se da domaća baza može odgovarati, kao što je istaknula Komisija, i mjestu u kojem se nalazi boravište zaposlenika, jer poslodavac u tom mjestu nije u načelu odgovoran za njegov smještaj.

116. Ističem da je relevantnost domaće baze za utvrđivanje mjesta u kojem zaposlenik obično izvršava ugovor o radu, samo posredna. Naime, treba je uzeti u obzir samo u mjeri u kojoj potvrđuje gore navedene pokazatelje kao relevantne za utvrđivanje tog mjesta.

117. Dodajem da se, u praksi, ne može isključiti da se domaća baza u smislu *Priloga III. Uredbi br. 3922/91, kako je izmijenjena* Uredbom br. 1899/2006, nalazi, u većini slučajeva, u mjestu u kojem zaposlenik obično obavlja svoj posao u smislu članka 19. stavka 2. Uredbe br. 44/2001, koje je utvrđeno u skladu s tim pokazateljima.

4. Nerelevantnost državne pripadnosti zrakoplova

118. Društva Ryanair i Crewlink tvrde da treba uzeti u obzir državnu pripadnost zrakoplova u kojima su žalitelji radili radi određivanja mjesta u kojem su obično obavljali svoj posao u smislu članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001.

119. U okolnostima iz glavnih postupaka, nesporno je da su zrakoplovi koje je koristilo društvo Ryanair i u kojima su žalitelji radili bili registrirani u Irskoj te da su stoga imali irsku državnu pripadnost na temelju članka 17. Čikaške konvencije⁴⁷.

120. Prema argumentaciji društava Crewlink i Ryanair, s obzirom na irsku državnu pripadnost tih zrakoplova, treba smatrati da su žalitelji radno vrijeme u tim zrakoplovima odradili na irskom državnom području uzimajući u obzir članak 19. stavak 2. točku (a) Uredbe br. 44/2001.

121. Prije nego objasnim zašto je ta argumentacija u potpunosti neosnovana, trebam istaknuti njezin strateški doseg. Naime, moguće je da je radno vrijeme u zrakoplovu često dulje od radnog vremena u polazišnoj zračnoj luci i radnog vremena u odredišnoj zračnoj luci. Stoga, kad bi se smatralo da je radno vrijeme u irskom zrakoplovu provedeno na irskom državnom području za potrebe primjene članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001, to bi u mnogim slučajevima moglo dovesti do toga da se smatra da kabinsko osoblje svoj posao obično obavlja na irskom državnom području, u skladu s ishodom koji žele postići društva Crewlink i Ryanair u svojim glavnim postupcima.

122. Sud koji je uputio zahtjev, francuska i irska vlada, kao i Komisija smatraju da ta argumentacija nije osnovana, i ja dijelim njihovo mišljenje zbog sljedećih razloga.

⁴⁷ Konvencija o međunarodnom civilnom zrakoplovstvu, potpisana u Chicagu (Sjedinjene Američke Države) 7. prosinca 1944. (u daljnjem tekstu: Čikaška konvencija)

123. Kao prvo, ni jedna odredba Uredbe br. 44/2001 ni na koji način ne upućuje na Čikašku konvenciju ili na državnu pripadnost zrakoplova u kojima zaposlenici obavljaju svoju posao.

124. Kao drugo, ni jednom odredbom Čikaške konvencije ne predviđa se da se za posao koji se obavlja u zrakoplovu treba smatrati da je obavljen na državnom području države čiju pripadnost ima zrakoplov.

125. Kao treće, ni cilj ni učinak pojma državne pripadnosti zrakoplova predviđenog u članku 17. Čikaške konvencije nije izjednačavanje prostora unutar zrakoplova s državnim područjem države čiju pripadnost ima taj zrakoplov. Naime, taj pojam državne pripadnosti zrakoplova koristi se, s jedne strane, da bi se ograničilo područje primjene više odredbi te konvencije koje se primjenjuju samo na zrakoplove koji imaju državnu pripadnost jedne od država ugovornica⁴⁸ te, s druge strane, da bi se zabranila određena razlikovanja na temelju te državne pripadnosti⁴⁹.

126. S obzirom na to da učinak ni jedne odredbe Čikaške konvencije nije izjednačavanje prostora unutar zrakoplova s državnim područjem države čiju državnu pripadnost ima taj zrakoplov, ne vidim ni jedan valjani razlog zbog kojeg bi se trebalo smatrati da se posao u irskom zrakoplovu obavlja na irskom državnom području za potrebe primjene članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001.

127. Iz prethodno navedenog zaključujem da državna pripadnost zrakoplova u smislu članka 17. Čikaške konvencije nije relevantna te je nacionalni sud ne može uzeti u obzir za potrebe određivanja mjesta u kojem kabinsko osoblje obično obavlja svoj posao u smislu članka 19. stavka 2. točke (a) Uredbe br. 44/2001.

5. Cilj zaštite zaposlenika

128. Još trebam ukratko ispitati argument koji navode društva Crewlink i Ryanair, a koji se temelji na cilju zaštite zaposlenika.

129. Prema mišljenju tih stranaka, zbog tog cilja, članak 19. stavak 2. točku (a) Uredbe br. 44/2001 treba tumačiti na način da se odnosi na mjesto sjedišta poslodavca, odnosno Irsku u glavnim postupcima, s obzirom na to da ti zaposlenici ne vladaju uvijek jezikom postupka sudova mjesta u kojem obično izvršavaju ugovor o radu, jezikom koji je u ovom slučaju francuski pred sudom koji je uputio zahtjev za prethodnu odluku.

130. Osim što je taj argument protivan izričitom tekstu te odredbe, također nije osnovan, zato što zaposlenici uvijek imaju mogućnost, ako to žele, pokrenuti postupak pred sudovima države članice u kojoj poslodavac ima domicil, na temelju članka 19. stavka 1. Uredbe br. 44/2001. Stoga teško razumijem kako bi ukidanje prava na pokretanje postupka pred sudovima mjesta u kojem zaposlenik obično izvršava ugovor o radu doprinijelo zaštiti zaposlenika.

⁴⁸ Vidjeti članak 5. te konvencije u kojem se navodi da „[s]vaka Država ugovornica je suglasna da svi zrakoplovi ostalih Država ugovornica koji ne obavljaju linijski zračni promet imaju pravo [...] letjeti u ili u provozu preko njezinog teritorija [...]” (moje isticanje). Vidjeti i članak 12. navedene konvencije koji određuje da „[s]vaka Država ugovornica se obvezuje usvojiti mjere kojima se osigurava da svaki zrakoplov koji preljeće ili prometuje unutar njezinog teritorija, kao i svaki zrakoplov koji nosi oznaku njezine državne pripadnosti, ma gdje se takav zrakoplov nalazio, pridržava pravila i propisa o letenju i prometovanju zrakoplova koji su tamo na snazi” (moje isticanje).

⁴⁹ Vidjeti članak 9. točku (b) te konvencije u skladu s kojim „[S]vaka Država ugovornica također pridržava pravo da u izvanrednim okolnostima ili tijekom krize ili zbog javne sigurnosti privremeno, s trenutnom primjenom, ograniči ili zabrani letenje iznad cijelog ili bilo kojeg dijela svog teritorija, pod uvjetom da se takvo ograničenje ili zabrana mora primjenjivati na zrakoplove svih drugih Država ugovornica bez obzira na državnu pripadnost zrakoplova” (moje isticanje). Vidjeti i članak 11. navedene konvencije u kojoj se navodi da „[u] skladu s odredbama ove Konvencije, zakoni i propisi Države ugovornice koji se odnose na ulazak ili izlazak zrakoplova u međunarodnoj zračnoj plovidbi [...] se moraju primjenjivati na zrakoplove svih Država ugovornica bez obzira na državnu pripadnost [...]” (moje isticanje).

131. Dodajem još da je, u skladu s ustaljenom sudskom praksom, cilj zaštite zaposlenika bolje osiguran ako su sporovi u vezi s ugovorima o radu u nadležnosti sudova mjesta u kojem zaposlenik ispunjava svoje obveze prema poslodavcu, s obzirom na to da se u tom mjestu radnik može obratiti sudu ili braniti se uz manje troškove⁵⁰.

VI. Zaključak

132. S obzirom na sve prethodno navedeno, predlažem Sudu da na prethodna pitanja koja je uputio Cour du travail de Mons (Radni sud u Monsu, Belgija) odgovori kako slijedi:

Članak 19. stavak 2. točku (a) Uredbe Vijeća (EZ) br. 44/2001 od 22. prosinca 2000. o [sudskoj] nadležnosti, priznavanju i izvršenju sudskih odluka u građanskim i trgovačkim stvarima treba tumačiti na način da se, što se tiče zaposlenika koji radi u sektoru međunarodnog zračnog prijevoza kao član kabinskog osoblja, „mjesto u kojemu zaposlenik obično obavlja posao” ne može usporediti s „domaćom bazom” kako je definirana u Prilogu III. Uredbi Vijeća (EEZ) br. 3922/91 od 16. prosinca 1991. o usklađivanju tehničkih uvjeta i upravnih postupaka u području civilnog zrakoplovstva, već se nalazi u mjestu iz kojeg taj zaposlenik ispunjava većinu svojih obaveza prema poslodavcu.

To mjesto treba utvrditi nacionalni sud s obzirom na sve relevantne okolnosti, a osobito:

- mjesto u kojem zaposlenik započinje i završava svoje radne dane;
- mjesto u kojem su obično parkirani zrakoplovi u kojima on obavlja svoj posao;
- mjesto u kojem saznaje upute koje mu daje poslodavac ili u kojem organizira svoj radni dan;
- mjesto u kojem je ugovorno obavezan stanovati;
- mjesto u kojem se nalazi ured koji je poslodavac stavio na raspolaganje, i
- mjesto u koje se treba vratiti u slučaju nesposobnosti za rad ili u slučaju stegovnih problema.

⁵⁰ Presude od 13. srpnja 1993., Mulox IBC (C-125/92, EU:C:1993:306, t. 19.); od 9. siječnja 1997., Rutten (C-383/95, EU:C:1997:7, t. 17.); od 27. veljače 2002. (Weber, C-37/00, EU:C:2002:122, t. 40.), i od 10. travnja 2003., Pugliese (C-437/00, EU:C:2003:219, t. 18.)